Tomáš Jelínek

Počátky skautingu v českých zemích

KAROLINUM

Počátky skautingu v českých zemích

Tomáš Jelínek

———

Recenzovali:
prof. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D.
PhDr. Tomáš Tlustý, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Praha 2025
Redakce Dita Křišťanová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025
© Tomáš Jelínek, 2025
Cover photo © Tomáš Jelínek

ISBN 978-80-246-5754-7
ISBN 978-80-246-5764-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod 7
Výchova v přírodě a mládežnické organizace skautského typu, jejich úloha a postavení ve společnosti 10
Prameny ke spolkovému životu mládežnických organizací v českých zemích a související literatura 22
Filozofické, politické a společenské předpoklady a zázemí vzniku mládežnických organizací 44

I. „Výchova v přírodě“ a mládežnické organizace skautského typu v českých zemích a Předlitavsku do první světové války 67
Evropské kořeny „výchovy v přírodě“ 69
Počátky „výchovy v přírodě“ v českých zemích 73
Počátky německého „hnutí mládeže“ 95
Rakousko-uherský stát a mládež 101
Počátky skautingu v Evropě 104
Počátky skautského hnutí v německém prostředí českých zemí a Rakousku 116
Počátky hnutí Wandervogel 116
Počátky hnutí Pfadfinder 132
Židovský skauting Blau Weiss 141
Počátky skautského hnutí v českém prostředí 144

II. „Výchova v přírodě“ a mládežnické organizace v českých zemích za světové války 157

III. „Výchova v přírodě“ a mládežnické organizace v Československé republice v meziválečném období 165
„Výchova v přírodě“ v meziválečném období 167
České mládežnické organizace 178
Svaz junáků-skautů RSČ 178

Federace československých skautů a její organizace 187
YMCA a YWCA v Československu 224
Německé mládežnické organizace 232
Německé „hnutí mládeže“ 232
Hnutí Pfadfinder 246
Ostatní německé mládežnické organizace v českých zemích 253
Spolky navazující na německé mládežnické organizace 260
Studentské spolky 260
Německé spolky „hnutí mladých“ a Svaz kamarádů 263
Německé „hnutí mládeže“ a československý stát 269
Katolický skauting 280
Skauting národnostních menšin 293

Závěr 301

Summary 311

Seznam zkratek 313

Prameny a literatura 315
Prameny 315
Dobové časopisy 315
Literatura 315

Seznam obrazových příloh 321

Jmenný rejstřík 325

Úvod

Hlavním tématem této práce jsou mládežnické organizace v českých zemích, které používaly ve své činnosti alespoň některé prvky skautské výchovy. Jejím základem je disertační práce, která především sledovala německé organizace tohoto typu na našem území. V době, kdy začaly první sondy do literatury a archivních fondů, to byla oblast prakticky neznámá, které byla věnována alespoň minimální pozornost na německé straně, ale v českém odborném povědomí prakticky nic neexistovalo kromě několika bakalářských a diplomových prací, pro které byl skauting oblíbené téma. Od té doby se ovšem situace značně změnila, a zvláště práce Tomáše Kaspera a Dany Kasperové přinesly v tomto směru mnohé poznatky. Objevily se texty zabývající se českými organizacemi, zvláště v poslední době velice kvalitní studie k woodcrafterskému a trampskému hnutí, které se skautským vždy úzce souviselo, navazovalo na něj, a dokonce se k němu i v některých případech vracelo. Totéž se týká i křesťanských mládežnických organizací, jako byla YMCA nebo katolický skauting.

Tato práce se snaží především upozornit na souvislosti a personální propojení různých organizací, kde se v jejich organizačním a ideovém vedení objevuje v některých případech překvapivě úzký kruh lidí, kteří však byli o to více aktivní a zapálení pro věc. Skrze ně se pak do jednotlivých hnutí přenášely i současné mocenské a politický zápasy a síly za nimi stojící, se snažily tyto vlivy instrumentalizovat ve svůj prospěch. V jednotlivých skupinách mládeže pak daná hnutí viděla využitelné nástroje pro budoucnost.

Pohlédneme-li na historickou etnografickou mapu Čech, Moravy a Slezska, uvidíme zde bílá místa, která zůstala po odchodu německého obyvatelstva po prohrané válce v roce 1945. Nyní nastává období, kdy je

postupně zase začínáme zaplňovat, kdy vzájemné animozity již přestávají být tak aktuální. Německé a české prostředí zde bezprostředně sousedilo. Přesto byla obě tak hluboce oddělená, jako by soused ani neexistoval. Dokonalé vzájemné oddělení, které mělo původ již v polovině 19. století, způsobilo, že odchod souseda nebyl ani pociťován jako ztráta, nýbrž jako zbavení se dlouhodobého břemene. Po roce 1945 převládal v českém prostředí pocit, že nejdůležitější problém byl odchodem německého obyvatelstva vyřešen a to, co zbývá, jsou již jen podružné komplikace.

Přesto byla obě prostředí s sebou nevyhnutelně a pevně spjata. Jejich vývoj byl podobný. Jeden nelze pochopit bez druhého. Německé prostředí přímo žilo představou smrtelného ohrožení z české strany, která byla vyvolána neuvěřitelným společenským, hospodářským a politickým rozvojem českého národa v druhé polovině 19. století. Čeští Němci tento vývoj sledovali, obdivovali, ale také se ho báli. Toto národnostní soupeření v českých zemích překrývá jiné společenské změny, jež zase v sousedním Německu nápadně vystupují do popředí a jsou mohutným akcelerátorem sledovaného tématu – rozvoje mládežnických organizací spolu s novými výchovnými metodami, včetně „výchovy v přírodě".

Skauting je na „výchově v přírodě" přímo postavený a má ji zabudovanou rovnou ve svých základech. Jestliže se ptáme po skautingu, musíme se nejdříve poohlédnout po vztahu k přírodě jak ve filozofickém, tak v praktickém slova smyslu. Bez těchto objasnění nelze vysvětlit skutečnost, že počátkem dvacátého století myšlenka na samostatnou organizaci dětí a mladých lidí (nemajících právo o sobě rozhodovat), která by byla řízena jimi samotnými (alespoň částečně) a věnovala by se v podstatě „tuláckému" způsobu života, neexistovala ani v pedagogické teorii. O desetiletí na to již jsou pokládány základy těchto organizací, nastává jejich mohutná propagace a jsou podporovány státem. Ostatně by bez souhlasu a vstřícnosti vládnoucích vrstev a úředního aparátu ani nemohly vzniknout. Po necelých čtyřech letech přichází ničivé válečné období, které celý vývoj pozdrží, a po něm se náhle tyto organizace objevují v masovém měřítku, v obrovském množství myšlenkové či praktické rozmanitosti. Pochopit význam toho, co se událo mezi roky 1911 a 1921, znamená vrátit se hluboko do 19. století. Pokud bychom potřebovali pochopit myšlenkový základ těchto organizací, musíme jít v čase ještě dále.

Od počátku skautingu jsou opakována některá jména jako Komenský, Rousseau a Thoreau jedním dechem se jmény zakladatelů obou hlavních směrů skautingu E. T. Setona a R. Baden-Powella. Byla to však v základě tehdy velmi moderní a oblíbená německá filozofie, která se odráží v zážitkovém vnímání a zdůvodnění pobytu v přírodě, jež by jinak

bylo společensky nepřijatelné. Tomuto myšlenkovému vývoji a soudobé německé filozofii, která stála v základech mládežnických organizací, se věnuje kapitola o společenských a myšlenkových předpokladech. Ta předchozí se nejprve pokouší definovat, co to vlastně „výchova v přírodě" je, co ji charakterizuje a co je v této práci míněno pojmem „mládežnická organizace skautského typu".

Dále je práce rozdělena na dvě hlavní části oddělené mezihrou první světové války. V první je sledován vývoj mládežnických organizací, včetně jejich vztahů k sobě navzájem, od jejich vzniku až do počátku 1. světové války. Druhá část se věnuje kvalitativně odlišné době mezi válkami, která končí v předvečer 2. světové války včleněním německých mládežnických organizací na území českých zemí do jediné povolené organizace Hitlerjugend, co se týče chlapců, a Bund Deutscher Mädel, co se týče dívek. Po válce už pak nastává úplně jiná situace, kdy se původní organizace sice obnovují, ale již pouze v Německu a Rakousku, kam bylo německé obyvatelstvo z Čech částečně odsunuto, případně kam odešlo dobrovolně.

Pobyty v přírodě samozřejmě nebyly něčím neznámým. V měšťanském prostředí byly výlety mimo městské prostředí praktikovány v první polovině 19. století, zrovna tak jako letní studentská putování. Ve školním prostředí se výlety do přírody, ale i exkurze k významným památkám a prohlídky výstav a sbírek objevují již v posledním desetiletí 19. století. V kronikách výchovných ústavů je jasně řečeno, že nemají být samoúčelné, ale mají sloužit k zotavení na čerstvém vzduchu a poučení. Jakýsi společenský předstupeň ke skautským aktivitám v přírodě pak lze pozorovat v organizaci her školní mládeže na venkovních hřištích. Skauting tedy v tomto směru měl na co navazovat, i když jeho pojetí pobytů v přírodě bylo kvalitativně odlišné. Sledování těchto kořenů „výchovy v přírodě" jsou věnovány prvé dvě kapitoly první části. Pak je stručně charakterizován vznik „hnutí mládeže" v Německu. Situaci v Rakousko-Uhersku je věnována další kapitola, kde je sledována změna pohledu státních orgánů na tyto organizace, která vlastně umožnila jejich vznik. Zvlášť je pak popisován počátek organizace Wandervogel a zvlášť skautingu v rakouském prostředí, i když do světové války v českých zemích vznikl pouze jeden oddíl pfadfinderů. Dále je popisována situace v českém prostředí a zmíněny jsou i snahy o organizování mládeže dalších národností u nás. Pro doplnění a porovnání je zde přičleněna kapitola o vzniku skautských organizací v okolních evropských státech.

Výchova v přírodě a mládežnické organizace skautského typu, jejich úloha a postavení ve společnosti

Organizace věnující se výhradně mládeži jsou záležitostí především dvacátého století. Již na svém počátku bylo nazváno „Stoletím dítěte“[1], i když by spíše mělo být pojmenováno „Stoletím mládeže“. Nikdy předtím nebylo mládí tak vzýváno, tak adorováno[2]. Každý se snaží vypadat mladší a často se z toho stává i existenční otázka. Být mladý je podmínkou dobrého zaměstnání, hodnotou při pracovním postupu i základem společenského úspěchu. Je ale opravdu společnost tak nakloněna mládí? A pokud ano, tak všemu? Nebo jenom vybraným společenským skupinám? Je mládí opravdu hybnou silou moderního světa, nebo je pouze nástrojem v rukou někoho jiného? Proč se právě v tomto století projevuje tak hlasitě zájem o mládež? Proč se tolik lidí věnuje její výchově a kde pramení i její zájem se organizovat?

V prvé polovině dvacátého století vznikla řada organizací, které se věnovaly práci s mládeží. Mnoho z nich používalo i výchovné prvky skautských příruček. Tato práce si tedy bude všímat především těch

1 Podle knihy švédské spisovatelky Ellen Keyové *Století dítěte* (Jahrhundert des Kindes), vydané v Berlíně u firmy S. Fischer roku 1902.

2 Na měnící se přístup k dětem reaguje článek v Učitelských novinách ze dne 10. 10. 1902: „… Kult ten již počíná novorozenětem. Od narození dítě zaujímá nyní důležité místo v lidské společnosti. Nejslavnější lékaři zkoumají mléko, které pije, plínky, v nichž leží, vzduch, který dýchá. Malíři a sochaři zkoušejí na dětech své umělecké nadání, básníci jim věnují své verše, noviny a časopisy zajímají se o ně. A když dítě povyroste, co tu teprv o ně starostí, o jeho tělo i o jeho ducha. Knihy obrázkové i alba, hračky nejrozmanitější, na nichž pracují tisíce a tisíce dělníků. Vše skoro, co je obklopuje, směřuje k tomu, aby jejich tělo i ducha ušlechťovalo, povznášelo a zdokonalovalo. To pro děti zámožné a hodné. Ale svět nezapomíná ani dětí chudých, tělesně neb duševně chorých, dětí zanedbaných a zpustlých. Pro ně jsou jesle, sirotčince a jiné ústavy dobročinné, sanatoria, osady feriální a jiná zařízení zdravotní v počtu stále větším, státní, veřejná i soukromá. … Péče tato stává se již namnoze výstředností.“ Ročník XXI/1902, č. 1, 10. 10. 1902, s. 8.

organizací, které udávaly práci s mládeží jako svůj hlavní cíl. Vedle nich existoval ovšem i značný počet dalších, které měly své mládežnické oddíly, v nichž vychovávaly svůj dorost. Byly to hlavně organizace tělovýchovné a sportovní. I když též hrály důležitou úlohu při výchově nových generací, byl způsob jejich působení přece jenom odlišný. U organizací, kterých si všímá tato práce, jsou nejdůležitější ty složky, které se věnují dětem nebo mládeži nebo obojímu. Pokud jsou do organizace zapojeny složky složené z dospělých, případně rodičů, mají pouze vedlejší nebo podpůrnou roli. To platí u těchto organizací obecně, tedy u nás jak v českém, tak německém prostředí.

Organizace, zabývající se přímo dětmi a mládeží existovaly samozřejmě již dříve. Jejich přístup byl však jiný. Dalo by se říci, že odpovídal dobovému chápání dětí jako malých dospělých. Středem zájmu byla především charitativní činnost. Z toho též vyplývá, že se zaměřovaly na jiné sociální vrstvy. Toto téma pak bude rozvedeno v dalších kapitolách. Zde je třeba zdůraznit, že skautské organizace se vyznačovaly novým přístupem k mládeži a (hlavně zpočátku) se orientovaly na sociálně střední vrstvy obyvatelstva. Děti a mládež z vyšších aristokratických rodin a rodin sociálně slabších zůstávaly zpočátku stranou, i když samozřejmě každá z úplně odlišných příčin. Jestli organizace používala prvky skautské výchovy, nelze samozřejmě odhadovat pouze podle názvu organizace. Řada společenství tyto prvky používala hlavně proto, že byly atraktivní, moderní (nebo spíše v dané době módní) a umocňovaly působení na mládež v tom směru, o jaký mělo dané uskupení zájem. Byla vydávána řada příruček a bylo mnoho směrů tohoto druhu výchovné metodiky. Většinou vycházely ze základních Baden-Powellových prací nebo „Lesní moudrosti" E. T. Setona. Hlavní výchovné prvky jsou jim však společné.

Základní součástí výchovné metody skautského typu je „výchova v přírodě". Zakladatel anglického skautingu R. Baden-Powell měl prý prohlásit, že skaut má tábořit, i kdyby to bylo jen za dveřmi klubovny. Termín „výchova v přírodě" je značně široký. Především je výchova v nejširším slova smyslu celoživotní proces, který umožňuje jedinci celkový a postupný rozvoj vlastních schopností jako individuální osobnosti i jako člena společnosti. Přírodou v tomto případě není míněna duchovní entita, symbol přirozeného stavu tak, jak tomu bylo v řadě filozofickopedagogických prací, které tento symbol potřebovaly jako protiváhu teologických dogmat, ale skutečné fyzické prostředí, pokud možno nekultivované člověkem. Je ovšem pravda, že zejména v počátcích budování mládežnických organizací, bylo slovo příroda používáno částečně jako filozofický pojem – jako měřítko čistoty morálních hledisek, pravdivosti

a přirozeného jednání, které mělo být tím, že bylo přirozené, také správné. Příroda a divoch, jako tvor pohybující se v ní a jí rozumějící, není brán jako konkrétní jedinec, ale jako původní archetyp člověka. Člověk se podle tohoto pojetí v průběhu věků tomuto ideálu vzdálil, přírodě se odcizil a původní čistotu nahradily neřesti a zkaženost. Návrat k tomuto vzoru měl pak člověka očistit. Proto se objevují tendence lidi do této přírody vrátit. V praxi to ovšem znamenalo též fyzický návrat do přirozeného prostředí – lesů, planin, hor atd. Příroda byla v tomto případě protikladem k uměle vytvořeným prostředím, jako byla přeplněná města, ohraničené školní pozemky apod. Přírodní svět sám o sobě nabízí řadu podnětů pro rozvoj fyzických, intelektuálních, emocionálních, sociálních a duchovních možností jedince. Snaze o návrat k tomuto idealizovanému přírodnímu prostředí předcházelo nejdříve odcizení, kdy byl jedinec od něj oddělen. To se stávalo právě v 19. století, i když v různých zemích s různým časovým posunem. Není proto náhodou, že k prvním praktickým pokusům ve smyslu „výchovy v přírodě" dochází právě v průmyslově nejrozvinutějších zemích. Těchto pokusů byla celá řada. Některé ovlivnily celé oblasti výchovy, ba dokonce celé společnosti.[3]

Zakladatelé skautingu – sir R. Baden-Powel

3 Radek Hanuš – Ivo Jirásek: *Výchova v přírodě*. Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta tělesné kultury, Olomouc 1996.

Pro potřeby této práce je míněna výchova v přírodě především dětí a mládeže ve věku přibližně od 10 do 18 let. Starší mládež již vytvářela vlastní organizace, které však někdy přímo navazovaly na tyto mládežnické, ale již měly blíže svým charakterem ke studentským spolkům, které ovšem měly nepoměrně delší tradici. Děti mladší 8 let se těchto aktivit jen málokdy zúčastňovaly, protože jejich fyzické a duševním síly ještě většinou nejsou dostatečně rozvinuty, aby zvládaly nároky na ně kladené tímto výchovným systémem. Proto zvláště, když se snažíme pochopit začátky působení těchto organizací a zjistit, na čem vlastně stavěly, musíme sledovat předchozí podobné aktivity, což nás nutně, vzhledem k věku dětí a společenským souvislostem, zavádí do prostředí škol a spolků zabývajících se dětským prostředím, většinou ovšem ve formě charitativní činnosti nebo alespoň s pevným vedením dospělých. Aktivní účast dětí, jejich částečná autonomie a samostatnost v rozhodování, to už je jedním z rozhodujících rysů skautských organizací.

Jedná se především o družinový systém uspořádání. Oddíl je rozčleněn do menších skupin chlapců. Tyto skupiny mají v rámci možností pravomoci a autonomii především ke spravování svých věcí a k řešení úkolů, které jsou jim předkládány. Zároveň je to prostředí konkurenční, protože vzájemné soupeření neprobíhá pouze mezi skupinami, ale i jednotlivci, což má silný stimulující účinek. Tím, že společenství je malé, vznikají mezi nimi pevné vazby, které jsou utužovány tím, že členové skupiny při plnění úkolů a soutěžích s ostatními jsou na sobě závislí. U německých wandervogelů byl za mezní počet považováno uskupení 20 chlapců. Při vyšším počtu se předpokládalo, že nebude možné vytvořit tyto pevné kamarádské vztahy. Družina je základní organizační jednotkou oddílu, který se skládá ze skupin dětských členů a dospělého vedení.

Dalším charakteristickým rysem je důležitost přírody jako výchovného prvku. Příroda se tu neobjevuje jako ideový pojem pro čistotu, pravdivost, ale ve smyslu přírodních věd jako skály, stromy a rostliny. Je tu jako přirozené prostředí, které je samo o sobě výzvou. Objevuje se tu zcela nový vztah, kdy je příroda překážkou a romantickým lákadlem zároveň. Na jedné straně se chlapec otužuje přemáháním nepohodlí, nepřízně počasí či pohybem v terénu, na straně druhé vstřebává estetické požitky krajinné scenérie, divokých a drsných skal, lesních zákoutí, romantiky starých zřícenin hradů nebo barevných symfonií západů či východů slunce. Příroda zde přináší pravdivost úsilí. Při přechodu horského hřebene nelze kvůli únavě vypnout počítač a odejít, ale je nutno vydržet až do konce. U organizací skautského typu je proto táboření a výlety

do přírody zásadní složkou jejich činnosti, a ne nějakým nepodstatným, vedlejším produktem.

Pro tyto organizace je též charakteristická činnost a hry. Hra je zde prostředek nejen k zábavě, k ukrácení času, ale i důležitou motivační složkou rozvíjení schopností a znalostí. Obdobně to je s činností členů, kteří si sami upravují zařízení kluboven, staví tábory a provozují různá řemesla, jejichž výrobky pak používají. Není zvykem u skautských táborů přijíždět do hotového nebo mít vlastní zaměstnance, např. v kuchyni. Někdy se ovšem může stát z nejrůznějších důvodů, že se provozuje turnusový tábor, pak ale nově příchozí jsou zaměstnáváni stavbou dalších táborových staveb a různých vylepšení, která snad mohou být zdánlivě zbytečná. Odpočinek a volná zábava jsou sice také součástí táborového života, ale ne jeho hlavní náplní, jako to bylo u charitativních akcí, které se ovšem týkaly dětí nižších sociálních tříd, kde byly rozhodující zdravotní a sociální důvody.

Další důležitou složkou je vztah k tělesnému. Otužování, posilování a zdravý způsob života je zde prostředkem a zároveň cílem. Většina těchto organizací má zákaz nikotinu a alkoholu na svých akcích přímo ve stanovách. Propagovaným cílem této výchovy je pak zdravý, silný a sebevědomý jedinec, jenž má zároveň silné citové vazby na své okolí jak bezprostřední, tak širší – vlast, národ.

Typickou záležitostí, která skauting charakterizuje, jsou skautské zákony a slib. Nováček je brán na určitou zkušební dobu, kdy se seznamuje s pravidly, zvyky a činností organizace. Po uplynutí této doby a případném složení základních zkoušek, skládá slib. To se většinou děje ve slavnostní atmosféře s představou, že to je na celý život. To ovšem nikdo nevyžaduje a dodržování slibu a zákonů po opuštění organizace je vnitřní záležitostí dotyčného jedince.

V metodice skautské výchovy je nepřehlédnutelný prvek brannosti. Proto také byla často skautským organizacím, či skautingu jako takovému, vytýkána militarizace mládeže. Proti tomu se například česká skautská organizace pod vedením A. B. Svojsíka důrazně ohrazovala, i když Svojsík sám přiznával, že se skautováním brannost mládeže zvyšuje, a usiloval o to, aby jeho organizace byla uznána jako jediná pro předvojenskou výchovu. Její důležitou složkou bylo zvyšování tělesné zdatnosti a pěstování řady způsobilostí jako táboření, odhadování vzdáleností, čtení map, maskování, signalizace, orientace v terénu, vytváření mapek a situačních náčrtů apod. Podobně i některé hry měly charakter vojenských cvičení.[4]

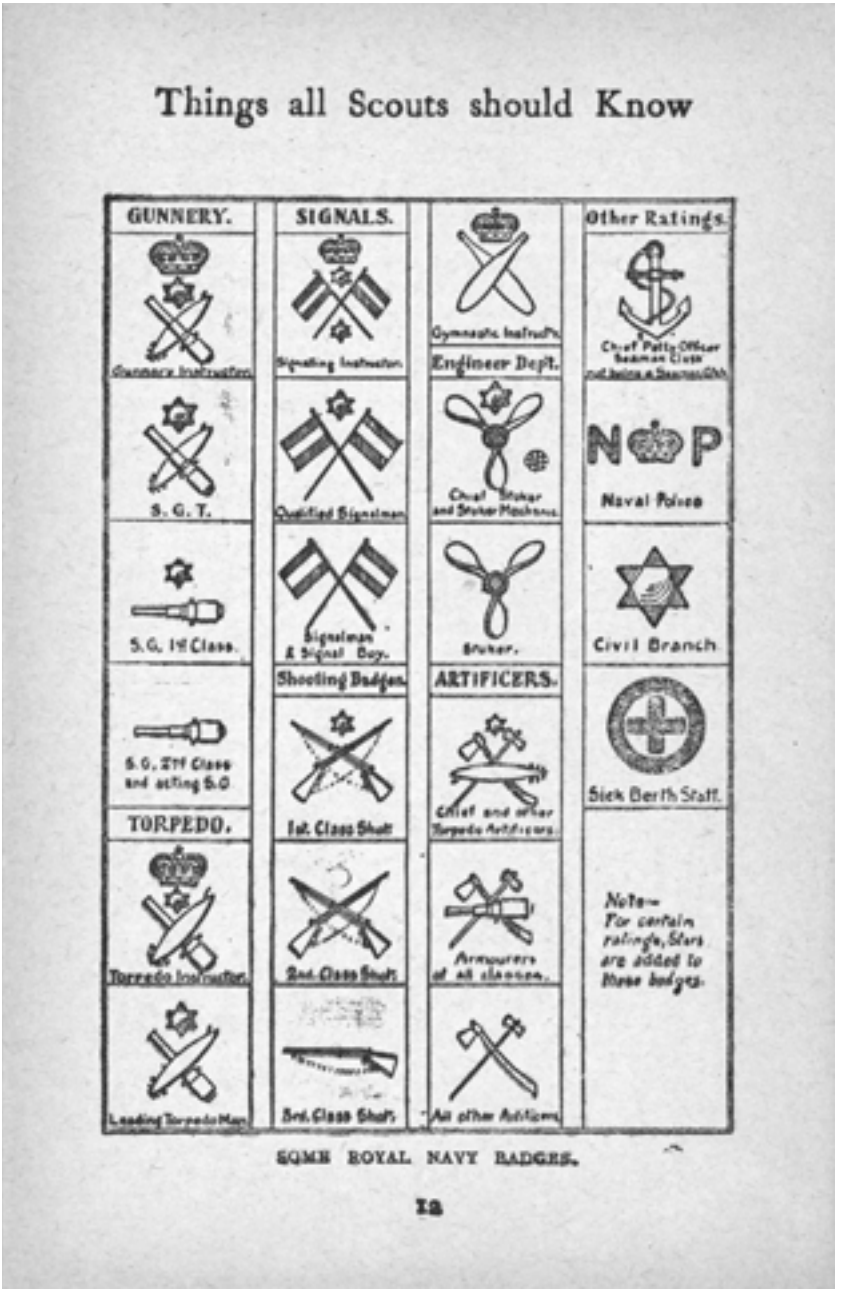
4 Antonín Benjamín Svojsík: *Základy junáctví. Návod pro výchovu české mládeže na základě systému sira R. Baden-Powella „Scouting" a za laskavého přispění četných odborníků*. J. Springer, Praha 1912, s. 34.

Míra této brannosti byla však rozdílná. Lišila se nejen u různých organizací, ale i u jednotlivých oddílů v rámci organizace jedné. Často záleželo především na vůdci oddílu, jaký důraz bude kladen na jednotlivé prvky, na formu činnosti a kázně. Rozdíly byly dány i v pojetí jednotlivých národních organizací. Základní rozdíl byl v pojetí anglickém, reprezentovaném metodou R. Baden-Powella a americkým woodcraftem E. T. Setona, který byl spíše zaměřen na pobyt v přírodě a minimalizování civilizačních produktů. V německých zemích a v polských či uherských (později maďarských) organizacích byl akcentován vojenský prvek, což bylo dáno též tím, že z vojenského prostředí pocházela valná většina skautských vůdců.

Zakladatelé skautingu – E. Thompson-Seton

Český skauting byl charakteristický silným setonovským vlivem. Byl v něm kladen větší důraz na pobyt v přírodě a používání jednoduchých tábornických pomůcek oproti moderním výrobkům. Vůdci českých skautských oddílů také většinou pocházeli z prostředí středoškolských pedagogů. Ovšem v německých organizacích na území českých zemí byl

Příručka anglických skautů – znaky královského námořnictva

také počet pracovníků vycházejících ze školského prostředí nezanedbatelný. Zcela ve vojenském duchu působily například rakouské chlapecké družiny „Knabenhorte“ a „Jugendwehr“, které Svojsík uváděl jako příklad militaristické výchovy. Především odsuzoval šablonovitost a důraz na dril.[5] Na druhé straně i původní anglická forma měla řadu vojenských prvků. V příručce pro skauty z roku 1919 je věnováno táboření pouze devět ze sto šedesáti stran textu. Například námořnictvu, tj. odznakům, prvkům uniformy, vlajkám, signalizování apod. je věnována hned úvodní kapitola o padesáti čtyřech stranách.

Branný prvek byl důležitý, i co se týká motivace mladých chlapců k různým hrám a činnostem. Zvláště organizace Wangervogel považovala táboření a pěší výlety za důležitou průpravu pro vojenský život. Na druhé straně je však nutno podotknout, že právě tento branný prvek byl jedním z důvodů, pro které vlády příslušných států poskytovaly těmto organizacím širokou právní, morální i materiální podporu. V době masových armád, povinné vojenské služby a zvyšujících se technických nároků zbraňových systémů bylo důležité vytváření široké základny možných armádních odvedenců. Především Němci, frustrovaní výsledkem první světové války a zákazem spolupráce armády s výchovnými ústavy, sledovali předvojenskou výchovu v ostatních zemích, především ve Spojených státech amerických, Británii, Francii, a dokonce i v Polsku.[6] Hlavně Spojené státy měly propracovaný systém branné výchovy od tělovýchovy na středních školách jako high school (obdoba gymnázií) a colleges (střední odborné školy technické, obchodní či zemědělské) až po chlapecké skautské hnutí. Tato příprava hrála důležitou roli i ve společenském a pracovním uplatnění mladých mužů. Americké vnímání státního občanství zahrnovalo i duchovní, morální a tělesné schopnosti, které by umožňovaly případné plnění občanských povinností. Zvlášť pak byl systém školství zaměřený přímo na vojenskou výchovu. Vedle pravidelné armády měli muži ve věku 16 až 36 let možnost sloužit v dobrovolnických jednotkách pomocného charakteru. Skautské hnutí mělo samostatné oddělení pro výchovu přímo na ministerstvu vnitra. Skautské příručky vycházely v milionových nákladech dvakrát až třikrát ročně. I když zde nemělo skautské hnutí bezprostřední spojení s armádou, přece rozvíjelo všechny schopnosti důležité pro výkon vojenské služby.

V Británii má předvojenská výchova dlouhou tradici sahající až do 16. století. Bezprostředním předchůdcem skautského hnutí zde byly

5 Tamtéž, s. 36–37.

6 Rakouský státní archiv, knihovna, Die militärische Jugendausbildung in den Vereinigten Staaten, England, Frankreich und Polen. AV-Br/4125, s. 1–12.

skupiny jako „Boys Brigades", „The Church Lads' Brigade" či „The Lads' Drill Association". Na jejich založení nebo činnosti se podílely takové osobnosti, jako byli polní maršál Lord Wolseley, polní maršál lord Roberts, lord Kitschener nebo lord Rosebery. Vedle těchto osobností měly tyto organizace k dispozici řadu nižších důstojníků pravidelné armády. Podobně na tom byly chlapecké střelecké spolky (Rifle Clubs). Jako výše zmíněné spolky měly k dispozici klubové prostory, cvičební haly a sportoviště, užívaly též střelnice a střelecká stanoviště. Střelecký sport byl v Anglii značně rozšířen a také na výkonech vojáků to bylo znát. Organizace skautů (Boy Scouts) byla tedy poměrně nová, měla však propracovanější pravidla a velkou podporu státu. Vojenská výchova se zde zřetelně projevovala ve cvičeních v orientaci v terénu, tréninku výzvědné a pozorovací schopnosti, zhotovování situačních náčrtů, zhotovování potřebných předmětů z pomocných materiálů, bivakování či zhotovování provizorních přístřešků. Součástí činnosti byly „vojenské" nebo také „indiánské" hry. Mezi skautské zákony, na které chlapec sliboval, patřilo i zachování věrnosti panovníkovi a vlasti.

Také ve Francii byla branná výchova záležitostí především soukromých spolků. Zde bylo rozlišováno mezi tělesnou výchovou a přípravou na vojenskou službu. Tělesná výchova se týkala všech, tj. chlapců i dívek. Uskutečňovala se v rodině, ve spolcích, studentských sdruženích a různých kursech. Skautskou organizaci Francie přebírá vcelku v podobném duchu, v jakém vznikla v Anglii.

V Polsku měla branná výchova tradici již od druhé poloviny 19. století, kdy však často měla pololegální charakter a byla pěstována v řadě soukromých spolků. Po obnovení polského státu se tak mládeži, v úzké součinnosti s armádou, věnovala celá řada spolků, jako byl Sokol, skautské organizace (harceři) nebo střelecké spolky. Také v německých zemích, tj. Německu a Rakousku, byly od počátku skautské organizace úzce spjaty s armádou.

Základem úspěšnosti a popularity skautské výchovy byl však pohyb v přírodě. Přirozený pohyb jako chůze, běh, skoky v tomto prostředí uplatněný jako jedna z nejdůležitějších částí činnosti, to bylo revoluční pojetí výchovy. Do této doby to bylo součástí výchovného procesu pouze u nejvyšší vrstvy společnosti. Ve středověku povolání rytíře vyžadovalo dobrou tělesnou kondici a pravidelný bojový výcvik. Byl zde především lov, ale i jiné „sportovní" aktivity, které přispívaly ke zlepšení kondice. Výchova v ostatních vrstvách obyvatelstva směřovala hlavně k získání pracovních návyků té sociální vrstvy a skupiny, do které se dotyčný narodil. Vše probíhalo v rodinném prostředí, ať již vlastním, nebo později

v prostředí rodiny mistra, u kterého se dotyčný učil. Školy v dnešním slova smyslu sloužily hlavně církevním účelům a vlastní výuka, založená na mechanickém učení, poznávání pomocí pohybu a prožitku neznala. Bariéry scholastické metody školství se pokoušeli prolomit někteří renesanční pedagogové, jejichž činnost pak vrcholí dílem J. A. Komenského. Jak již však bylo řečeno, to neplatí u vyšších aristokratických vrstev, kde tělesná výchova byla samozřejmou součástí vzdělání, které mohlo probíhat i v menších chlapeckých skupinách. Tělesný pohyb a zážitkové aktivity, jako například hraní divadla, se staly pevnou součástí výchovy na jezuitských gymnáziích.

Pobyt v přírodě, zážitek jako výchovný prostředek, tělesné aktivity, to byly prvky, které byly součástí výchovy privilegovaných vrstev. Zde se především objevují způsoby výchovy včetně využívání volného času a pracovních aktivit, např. výuka řemesel, které neslouží k obživě, ale pouze k poznání a rozvíjení povahových rysů. Dá se říci, že výchova aristokracie od raného novověku byla jakýmsi předobrazem, na kterém stavěla pedagogika vzmáhajících se středních vrstev přelomu 19. a 20. století.

Vznik mládežnických organizací a jejich masové rozšíření v prvé polovině 20. století je součástí procesu, ve kterém střední vrstvy obyvatelstva, představované hlavně měšťanským prostředím, přebírají životní vzorce charakteristické do té doby pro vládnoucí třídu společnosti – aristokracii. To, že se movitější příslušníci měšťanstva snažili napodobovat tento způsob života, bylo běžné i dříve. V této době se však tento směr vývoje institucionalizuje v podobě spolkového života a zasahuje stále větší počet příslušníků středního stavu. Zvláště mládež se tímto způsobem snaží oprostit od životních vzorců svých rodičů. Tím, že se mládežnické organizace zabývají rozhodujícím obdobím pro socializaci jedince, tj. od přibližně desíti let věku do osmnácti až dvaceti let, výrazně formují část dospívající generace a stávají se důležitým prvkem v utváření společnosti. Jejich vliv byl umocněn tím, že se přednostně zaměřovaly na studenty gymnázií a středních škol (obchodní akademie, hospodářské školy), kteří poté často odcházeli na studia a po jejich absolvování působili na důležitých místech, odkud mohli aktivně ovlivňovat dění ve společnosti.[7] Tato socializace zde probíhala nenásilnou formou tělesných a prožitkových aktivit v přirozeném přírodním prostředí.

7 Dle zkoumaného vzorku sudetoněmeckých, ale i nacistických funkcionářů v říši téměř každý třetí z nich prošel „hnutím mládeže“, konkrétně organizací Wandervogel.

Vytváření identity jedince a jeho začleňování do společnosti, vytváření základních návyků k přežití i vyšších společenských standardů se děje právě pomocí reakcí na vnější podněty. Ty jsou vyvolávány pohyby jak vlastními, tak cizími. Celý proces prochází řadou stadií, kdy si člověk nejprve vytváří vlastní identitu, pak základní vztah k okolí a nejbližší rodině, až později se učí složitým vztahům a jednání v rámci moderní společnosti. Je to v podstatě nekončící proces, který reaguje jak na vývoj vlastního já, tak na změny ve společnosti. Některé případy svědčí o tom, že určité fáze vývoje lze omezit nebo nahradit jinými (Kašpar Hauser, děti vychovávané zvířaty) a lidský organismus umí později tuto ztrátu nahradit. Ne však zcela a bez jistých následků.[8] Při procesu socializace si jednotlivec postupně osvojuje hodnoty a normy dané společenské kultury. První stádia probíhají v rodině, další v základní a vyšší škole, pak na vysokých a odborných školách a socializace pokračuje dále po celý život v interakci s rodiči, spolužáky, učiteli, kolegy, nadřízenými atd. V tomto procesu mohou vznikat různé formy napětí, když si jedinec nedokáže osvojit určité typy orientace a není připraven k přizpůsobování se určitým situacím či potřebám. Například emocionální typy nevyzrávají v afektivně neutrální typy, nýbrž zachovávají si v dospělosti převahu afektivní orientace, která je charakteristická pro dětství. Výsledkem špatného ztotožnění se jedince s modely mohou být různé formy odcizení.[9] Proces socializace je zesilován procesy sociální kontroly, které jsou z hlediska jednotlivého činitele procesy motivujícími.

Mládežnické organizace jsou jedním ze silných socializačních prostředí, které pracuje mimo jiné s motivačním prvkem pohybu a radosti z něj. Tělesné změny z něj vyplývající navozují vysoce ceněnou tělesnou atraktivitu, která se v pubescentním období začíná rozlišovat podle pohlaví. Objevuje se potřeba kladného hodnocení a pozitivních emočních odpovědí.

Dobrá tělesná zdatnost se tak stává součástí zdravého životního stylu, prostředkem harmonického rozvoje duševní i tělesné stránky člověka, příležitostí k poznávání a oceňování jak vlastních duševních a tělesných schopností, tak respektování a uznávání schopností jiných. Mládež, jako nejvnímavější součást populace, se stává vhodným objektem pro formování v tomto prostředí.[10] Tělesná zdatnost přestává být jednoznačně

8 http://en.wikipedia.org/wiki/Kaspar_Hauser; http://www.reflex.cz/Clanek32406.html.

9 Jaroslav Kloföč – Vojtěch Tlustý: *Soudobá sociologie*. NPL, Praha 1965.

10 Pavel Slepička: Sport a česká společnost, in: *Sport, stát, společnost. Studijní materiály*. PhareTempus IB-JEP 13279-98, Praha 2000, s. 9–10.

orientovanou výkonovou kategorií a ve stále větší míře je chápána jako nezbytný předpoklad pro účelné fungování lidského organismu.

Ovšem i v dospělosti, a dokonce i ve vyšším věku, si zachovává svoji specifickou atraktivitu a užitečnost pro jedince. Do popředí vystupuje její zdravotně preventivní působení a její pozitivní vliv na celkovou výkonnost člověka. Zdravotně orientovaná tělesná zdatnost se pak může projevovat jako stav dobrého bytí (wellbeing), který dovoluje lidem vykonávat nezbytné každodenní aktivity kvalitně a s vysokým nasazením, může redukovat výskyt některých zdravotních problémů a může obecně přispět k plnějšímu prožití života. Mimo jiné může docházet k výraznému ovlivňování psychiky jedince (prožitky).

Rozvojem společnosti, její stratifikací a specializací řemeslných dovedností a konečně rozvojem pojmového myšlení, se stává socializace složitější a její vývoj se na rozdíl od biologického prodlužuje. Profesní pohyb se se vznikem moderní civilizace monotonizuje a nepřispívá k harmonickému rozvoji osobnosti. Organismus pak hledá kompenzaci v náhradních zdrojích pohybu. Zároveň s uvolňováním se od pohybu nutného k zachování a reprodukci života (opatřování potravy, spánek, hygiena, jídlo) a zkracující se pracovní dobou se otevírá prostor pro volnočasové aktivity. Ty potom hrají ve společnosti čím dál tím důležitější roli.

V současné době se význam organizací zabývajících se prací s mládeží mění a jejich úloha posunuje. Především se mnohonásobně zvýšila důležitost sportovních klubů, které se nyní zajímají již o děti raného věku vzhledem ke snaze vytvářet si co nejširší základnu pro vrcholový sport. Pro volnočasové aktivity zase existuje řada kursů a zájmových kroužků, které zároveň mohou být důležitou průpravou pro pozdější profesní život. Na druhé straně se podstatně snížil význam mládežnických organizací v oblasti předvojenské výchovy. Zrovna tak současné politické strany již nemají zájem na ovlivňování dorůstajících generací tímto způsobem a nevytvářejí vlastní jednoty mládeže. Politická výchova je nyní přímo řízena státem a probíhá pod jeho kontrolou rovnou na školách. Vedle toho moderní způsob života, a hlavně počítače spolu s internetovou sítí vedou k tomu, že stále větší množství mládeže a dětí již od útlého věku nepociťuje nutnost hledání svého vyžití mimo internet a počítačové hry. Působení organizací zabývajících se mládeží se významným způsobem přesunulo k nižším sociálním vrstvám, kde slouží též jako prevence kriminality a současně mají důležitou úlohu v socializaci jedince, při které často nahrazují chybějící pozitivní vliv rodinného prostředí a nejbližšího okolí. V té souvislosti se zvýšila i jejich úloha v rámci volnočasových aktivit.

Prameny ke spolkovému životu mládežnických organizací v českých zemích a související literatura

Pramenná základna týkající se českých a německých mládežnických organizací je velmi slabá. Vlastní materiály spolků do období po roce 1945 jsou obecně hůře dochované. Byly obvykle uloženy v soukromí, a pokud změnily majitele (např. úmrtí) nebo se tento cítil vlastnictvím materiálů ohrožen (např. ve válečné době), obvykle se jich zbavoval.[11] Materiály spolků se nejlépe zachovaly tehdy, pokud existoval jeho právní nástupce, který je převzal. Například fond naší nejdůležitější a největší skautské organizace založené A. B. Svojsíkem Svazu junáků skautů Republiky československé (později junáků skautů a skautek), uložený v Národním archivu v Praze, je vlastně jenom torzo. Jeho větší část tvoří publikace, časopisy a výstřižky z novin. Co se týká vlastních dokumentů skautské organizace, dochovalo se v podstatě pouze to, co počátkem padesátých let převzala nastupující pionýrská organizace. Z období počátků skautingu do první světové války se nedochovalo vůbec nic a z meziválečné doby pouze dokumenty k organizaci Táborů slovanských skautů z roku 1931.[12] Pokud se dochovaly některé materiály, tak hlavně v soukromých rukou. Výsledek je, že dnes jsou většinou ve vlastnictví sběratelů nebo součástí různých pozůstalostí, kde je lze těžko najít. Části archivních materiálů se dochovaly také v pozůstalostech činovníků skautských organizací či u osob aktivně ve skautském prostředí působících. Ty se však obtížně vyhledávají, protože zájemce musí předem zhruba znát historii dané organizace, aby pak mohl zkoušet, zda v příslušných fondech nenajde dokumenty vztahující se k dané tematice. Situace je také umocněna tím,

11 Například čeští skauti se poprvé zbavovali některých svých dokumentů již v období první světové války.

12 Národní archiv (NA), fond Junák.

že řada členů těchto organizací tyto spolkové materiály považovala za vlastní a podle toho s nimi i zacházeli.

Podobně tomu bylo i v německém mládežnickém hnutí. Spolky wandervogelů a pfadfinderů byly poprvé likvidovány po převzetí moci nacisty a hlavní ztráty lze předpokládat ve zmatcích při konci prohrané války a následném odsunu. Některé materiály byly možná vyvezeny při odsunu Němců, ale určitě jich nebylo mnoho. Část materiálů uchovávaná v soukromých rukách se možná také koncem války dostala spolu s prchajícími či odsunovanými aktéry mimo hranice na území německého státu, kde poté skončily ve sbírkách Archivu německého hnutí mládeže na hradě Ludwigstein, kde jsou ovšem pro českého zájemce hůře dostupné. Tak se stalo, že písemnosti vlastních spolků se nedochovaly prakticky vůbec. Z významného skautského oddílu „Ještěd" se dochoval pouze inventář oddílové knihovny. Z materiálů litoměřických wandervogelů zůstala pamětní kniha s podpisy návštěvníků. Jediné trochu souvislejší archivní materiály se nacházejí v Jihlavě, kde je v tamním archivu uložena kronika místní skupiny rakouských wandervogelů (Österreichische Wandervogel, Ortsgruppe Iglau) a německého skautského oddílu katolických Skautů sv. Jiří (Pfadfinderkorps St. Georg in der ČSR, Ortsvereinigung Iglau). Bohužel situace moravských německých skautských organizací byla poněkud jiná, takže dění u nich se dá jen s opatrností vztahovat i na českoněmecké prostředí.

Poněkud lepší je situace v dochování pramenů úřední povahy. Hlavně na území Prahy se dochovaly spisy Spolkového katastru, které obsahují i organizace pražských wandervogelů, pfadfinderů a organizací, které na ně navazovaly, zrovna tak jako množství českých skautských oddílů a střechových mládežnických organizací.[13]

Rozvoj spolkového života, tak charakteristický pro 19. století, navazoval na starší formy sdružování a byl spjat hlavně s vývojem měšťanské společnosti. Regulace spolkových organizací vycházela zpočátku především ze strachu státu z činností tajných organizací, ve kterých spatřoval ohrožení dosavadního společenského řádu. Již v roce 1754 byla proklamována zásada, že bez svolení panovníka nelze založit žádný spolek. Další omezení vznikla koncem 18. století z obav před šířením myšlenek Francouzské revoluce. Na druhé straně stát podporoval různé soukromé iniciativy hlavně v oblasti průmyslu, zemědělství, vědy, umění, osvěty či charity, jejichž důležitost si dobře uvědomoval. Již roku 1816 vydal instrukce pro zakládání ženských dobročinných a prospěšných spolků.

13 Archiv hl. m. Prahy (AMP), fond Magistrát hl. m. Prahy, Spolkový katastr (SK).

Od roku 1821 podporoval a upravoval podmínky vzniku akciových společností a později též i spořitelních a pojišťovacích ústavů. Zároveň byly tolerovány různé čtenářské a ochotnické spolky. Právní úpravy v této oblasti však byly často živelné a situace chaotická, takže byla pociťována nutnost celkové normy, která by záležitost upravovala obecně. Veškeré návrhy však až do roku 1843 nebyly realizovány. Dekret dvorské kanceláře z 5. 11. 1843 byl prvním spolkovým zákonem.[14]

Právo spolčovací, shromažďovací a petiční bylo součástí požadavků liberální opozice proti metternichovskému systému a revolučního hnutí v roce 1848. Ve skutečnosti však byly demokratické a dělnické spolky po porážce revoluce v prosinci 1848 zakázány. Císařský patent ze 17. 3. 1849 působil jako prozatímní spolkový zákon a přebíral částečně liberální pojetí. Nepolitické spolky nevýrobní povahy mohly vznikat volně bez povolení úřadů, pouze měly povinnost se čtrnáct dní před zahájením činnosti přihlásit obecnímu představenému v sídle spolku a představenému okresního úřadu oznámit složení výboru a předložit stanovy. Nepolitické spolky výrobní povahy podléhaly nadále zákonu z roku 1843. Politické spolky podléhaly ohlašovací povinnosti. Praktická realizace spolkového práva však byla v Praze pozdržena kvůli stavu obležení.

Po porážce revoluce a s nástupem policejního režimu se množila též omezení spolkového života a tzv. Silvestrovské patenty z 31. 12. 1851 znamenaly zrušení spolkového práva a zavedení policejního dozoru nad spolky. Tento vývoj byl dovršen spolkovým zákonem z 26. 11. 1852 č. 253/1852 ř. z., který se vracel k praxi roku 1843. Jeho platnost se vztahovala na celé území monarchie. Znovu pod něj spadaly i spolky výrobní a akciové a byla zavedena trojstupňová povolovací praxe – zemský úřad, ministerstvo vnitra a císař. Politické spolky a spolky zasahující do výkonné a zákonodárné moci nebyly povoleny. Vzhledem ke zvyšující se úloze katolické církve měly její spolky zvláštní postavení, a po konkordátu roku 1855 byly dokonce z pravomocí spolkového zákona vyjmuty a svěřeny do pravomocí diecézního biskupa. Tento zákon platil i po zavedení konstitučního zřízení z roku 1860 a říšská rada svá jednání o jeho novelizaci nedovedla až k zákonné normě. V pozadí za novým spolkovým zákonem byla iniciativa vlády, která tak reagovala na prudký rozvoj spolkového života v šedesátých letech 19. století.

Od roku 1867 byla existence spolků v rakouské monarchii upravena zákonem č. 134 ze dne 15. 11. 1867 „O právu spolčovacím“. Tento zákon

14 Marek Laštovka – Barbora Laštovková – Tomáš Rataj – Jana Ratajová – Josef Třikač: *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*. Scriptorium, Praha 1998, s. IX–XXII.

platil i v později vzniklé Československé republice, a to až do roku 1951. Zákon platil pouze v předlitavské části monarchie a nevztahoval se na spolky výrobní, duchovní řády a kongregace, včetně náboženských společností, živnostenské spolky a těžařstva a bratrské pokladny. Zvláštní pozornost byla věnována spolkům politickým, které měly různá omezení a nebyly považovány za právnické osoby. Výrazná omezení spolkového života vymezovala vládní nařízení za 2. republiky[15] a především za protektorátu, který znamenal konec pro řadu jak českých, tak německých spolků.[16]

Spolkový zákon se vracel k liberálnímu pojetí z roku 1849 a nahradil koncesní systém, který ukládal povolení spolku příslušným úřadem, samotnou ohlašovací povinností. Navrhovatel musel pouze svůj úmysl založit spolek oznámit zemskému úřadu a předložit stanovy. Stát ovšem mohl spolek zakázat. Musel to však učinit do čtyř týdnů od oznámení. Pokud tak neučinil, mohl se spolek automaticky ustavit. Z toho potom vyplynula formulace povolení používaná meziválečnými úřady Československé republiky, že spolek „byl nezakázán". Dále zákon ukládal nově vznikajícím spolkům ohlásit jejich název, účel, stanovy, způsob financování a členy představenstva zemskému policejnímu úřadu. Dozírajícími úřady byla okresní hejtmanství. Ve statutárních městech plnil tuto funkci městský magistrát. V Praze to bylo policejní ředitelství, jehož I. oddělení mělo na starosti spolky, shromáždění a věci tiskové. Po vzniku samostatné republiky a vzniku Velké Prahy byla jeho působnost rozšířena na celé území nově vzniklého velkoměsta. Agenda spolků byla vedena v tzv. Spolkovém katastru. Ke spisům patřilo 68 knih, které vznikly v roce 1895. Starší, dosud existující spolky do nich byly přepsány z dřívějších knih, které se nedochovaly. Tematicky byly spolky rozděleny do skupin I–XXII. Později byly přidány skupiny XXIII–XXV. V těchto knihách byly zapsány všechny pražské spolky vzniklé v letech 1895–1945. V letech 1964–1966 byl spolkový katastr uzavřen a knihy spolu se spisovým materiálem (mimo části spisů předaných již dříve Státnímu ústřednímu archivu) předány Archivu hlavního města Prahy.

Bohužel mimo Prahu se materiály spolkových katastrů prakticky nedochovaly. Proto jsou tyto pražského policejního ředitelství tak důležité. Další okolností, která zvyšuje jejich hodnotu, je to, že v Praze, která byla hlavním městem českého prostoru, sídlila většina střechových

15 Např. zákon č. 300/1920 Sb. o mimořádných opatřeních v době války či ohrožení republiky, zákon č. 50/1923 na ochranu republiky, zákon č. 201/1933 Sb. o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran atd.

16 Vládní nařízení z 27. 1. 1939 č. 13 a 30, dále z 31. 3. 1939 č. 97 Sb.

spolkových organizací. Skautské organizace byly vedeny ve spolkovém katastru pod signaturou č. XIV mezi sportovními spolky. Na ně navazující studentské organizace byly registrovány pod signaturou č. X a další podobné organizace pak mohly být pod signaturami č. II (dobročinné a humanitní), č. III (podpůrné) či XI (ochotnické, čtenářské a zábavní). Organizace vytvářené politickými stranami včetně katolických se nacházejí pod signaturou č. XV (různé). Celkem je pod signaturou č. XIV zapsáno 1916 sportovních spolků, z nichž asi 155 je organizací skautského typu z valné většiny českých. Hlavní skautské organizace však byly zakládány až po světové válce. Po rozpadu Československa a okupaci Čech a Moravy skautské organizace zanikají s tím, že německé jsou násilím včleňovány do Hitlerjugend, pokud již předtím nepřešly dobrovolně do mládežnické organizace sudetoněmeckého tělocvičného spolku. Po roce 1945 dochází k definitivní likvidaci německých pfadfinderů, wandervogelů a ostatních. České organizace se naopak obnovují, ale ne v plné míře. Hlavní organizací dětí do patnácti let měl být Junák, v němž byly organizovány i ostatní, původně samostatné, skautské organizace, jako byli Skauti DTJ nebo pionýrské oddíly.

Materiály Spolkového katastru však obsahují pouze základní údaje o těchto organizacích – název, úřední agendu ke vzniku organizace, stanovy, hlášení důležitých akcí a materiály zániku a výmazu spolku ze spolkového katastru. Bohužel se materiály spolkového katastru ze severních a západních Čech, kde působila řada klíčových spolků, prakticky nedochovaly.

Na mládežnické spolky navazovaly studentské společnosti, které jednak, především v německém prostředí, organizovaly studenty prošlé skautskými mládežnickými organizacemi, jednak řada jejich členů působila jako vůdci, či jinak pomáhala hnutí. Jednalo se hlavně o spolky typu „Freischar". V českém prostředí se za takový spolek dá považovat Akademická YMCA.

Další skupinou jsou materiály Zemského úřadu politického v Praze. Zde jsou zprávy z činnosti spolků tak, jak je podávaly jednotlivé úřady či policejní stanice. Ty ovšem spolek zajímal především, pokud se angažoval politicky a státní úřady ho považovaly za hrozbu. Tyto zprávy jsou tedy řídké a jsou rozptýleny v mase ostatního materiálu.

Řada dalších materiálů týkajících se jednotlivých spolků je uložena ve spisech spolkového oddělení Zemského úřadu. Tyto spisy nejsou rozepsány v pomůckách Národního archivu. Při hledání jednotlivých spolků je nutno procházet ukazatele zemského úřadu, kde je ve čtyřletých periodách uveden seznam měst a obcí a názvy spolků v těchto

místech evidovaných. Materiály tohoto oddělení pro spolkové záležitosti obsahují, podobně jako materiály spolkového katastru, pouze základní údaje o spolku a jeho akcích. Některé informace lze nalézt i v Rakouském státním archivu ve Vídni ve fondu Ministerstva kultu a vyučování, které mělo na starosti spolkovou agendu.

Důležitými prameny se tedy stávají publikované vzpomínky členů těchto organizací[17] a soudobé tiskoviny – především časopisy „Burschen heraus", „Blätter vom frischen Leben" a „Sudetendeutscher Wandervogel". Další informace a zprávy lze najít též v prvních ročnících časopisu „Junák". Ty pak zvláště dokumentují vztahy mezi českým a německým prostředím v době vznikajících mládežnických organizací. Od počátku dvacátých let však v českém skautském tisku veškeré zmínky o německých mládežnických organizacích v českých zemích ustávají, samozřejmě kromě těch několika málo oddílů, které se zaregistrovaly ve Svojsíkově svazu. Přitom skautské časopisy pravidelně přinášely zprávy o dění ve skautských organizacích nejen v okolních zemích, ale i dalekých zámořských krajinách. Nutno však říci, že v německém mládežnickém tisku byla situace obdobná. Češi byli prostě nepřátelé, jejich kultura byla podřadná a Svojsíkův Svaz byl považován za státní organizaci. Podobná situace je i v německém a českém periodickém tisku.

Dalším důležitým pramenem při zkoumání mládežnických organizací, spolků věnujících se dětem a mládeži, škol a výchovných ústavů jsou kroniky a výroční zprávy. Ve školním prostředí jsou kroniky nezastupitelným pramenem, samozřejmě pouze tehdy, pokud se dochovaly a jsou dostupné. Do roku 1949 byly součástí povinné školní dokumentace a měly předepsanou osnovu. Takže vývoj mimoškolních akcí, pořádaných v rámci pedagogické činnosti, lze velmi dobře sledovat. Vzhledem k tomu, že si pedagogové většinou dobře uvědomovali informační a propagační potenciál těchto materiálů, většinou se dobře dochovaly, na rozdíl od jiné pedagogické dokumentace. Jiný problém je, že na některých školách vedení považuje tyto kroniky takřka za soukromý majetek, takže nejsou přístupny pro odborné použití. Jinde zase byly v rámci sbírkových akcí převzaty příslušnými obcemi a velice těžko se dohledává, kde jsou vlastně uloženy. Kroniky německých škol byly naopak často ztraceny při zabavování dokumentace německých škol v roce 1945, kdy o některé dokumenty měla zájem vznikající Státní bezpečnost a jiné se

17 Johannes Stauda: *Der Wandervogel in Böhmen 1911 – 1920*, díl I. a II, ed. Kurt Oberdorffer, Verlag Harwalik KG, Reitlingen 1975.

chaoticky dostávaly na blízké české školy. Do archivů byly později předávány postupně v průběhu padesátých let.

V tomto směru je výhodné použití výročních zpráv, které vycházely tiskem, a tudíž byly k dispozici ve vícero exemplářích. Velké sbírky výročních zpráv mají Národní knihovna v Praze a Archiv hlavního města Prahy. Zajímavé jsou hlavně výroční zprávy českých skautských organizací včetně Svazu JS RČS. Podobně lze dobře sledovat činnost jiných spolků, jako byly Spolek pro pěstování her české mládeže a jeho německý protějšek. Zrovna tak, pokud jsou dochovány, nahrazují informace chybějících kronik. Nemají sice bezprostřední výpovědní hodnoty přímých dokumentů, protože jsou již zpracovány jak pro veřejnost, tak pro nadřízené orgány, ale poskytují množství informací.

Dalším důležitým typem pramenů jsou úřední materiály obcí, na které se spolky, včetně těch, které pracovaly s mládeží, často obracely. Bohužel v Praze se to týká především českých spolků. Německé se v době před 1. světovou válkou obracely raději přímo na ministerstvo kultu a vyučování, které mělo na starosti spolkovou agendu, a v meziválečném období spoléhaly na soukromý sektor a vlastní síly. Jiná byla ovšem situace v německých oblastech, kde mohly spoléhat na vstřícnost obecních orgánů. Někdy jsou v těchto spisech uloženy i rozsáhlé popisy činnosti a historie spolků, kterými chtěly podepřít své žádosti, a tehdy se stávají zajímavým zdrojem informací.[18]

Vznik mládežnických organizací na přelomu 19. a 20. století je v německém prostředí znám pod pojmem „hnutí mládeže". Tento termín jako specifický pojem pro společenské dění na počátku dvacátého století, je v české historiografii prakticky neznám. Jedním z důvodů je marginalizace historie mládežnických organizací, zrovna tak jako například historie sportu apod. Takzvaná velká historie neboli hlavní proud historického bádání, měla jiná nosná témata. V první polovině dvacátého století společenská objednávka v oblasti historie vyžadovala především práce zaměřené na českou a československou státnost a národnostní soupeření Čechů a Němců v českomoravském prostoru. Druhá polovina dvacátého století pak upřednostňovala třídní pojetí dějin, přičemž možnost studia německé menšiny v českých zemích (hlavně v období mezi světovými válkami) byla velice omezená hlavně pro nepřístupnost příslušných historických pramenů. Termín „hnutí mládeže" je znám hlavně v německy psané historické literatuře, kde se objevuje již v meziválečném období.

18 Například AMP, Magistrát hl. m. Prahy I., Pres. 14/100 (1914–1937). V tomto prezidiálním spise jsou uloženy výroční zprávy Svazu spolků a přátel pro tělesnou výchovu mládeže z let 1911/12 a 1912/13.

Označuje se jím společenské dění mezi dospívající mládeží od počátku dvacátého století do sloučení všech organizací mladých do Hitlerjugend a Bund Deutscher Mädel. Organizace nesoucí hlavní myšlenky tohoto hnutí se podobaly svým charakterem a metodami výchovné práce organizacím skautského hnutí, vycházely však ze specifických podmínek německého společenského prostředí. Mladí lidé, již prošli tímto hnutím, byli většinou příslušníci měšťanských vrstev a inteligence, která byla tehdy na vzestupu. Díky svým kontaktům z těchto organizací se pak dostávali do důležitých ekonomických a politických pozic, a tak významným způsobem ovládali dění v německé společnosti, ať již přímo v Německu, nebo v dalších státech s německy mluvícím obyvatelstvem. Celkově bylo toto hnutí naladěno protestně v tom smyslu, že se vědomě stavělo proti životnímu stylu předchozí generace. Dalším obecným rysem byl důraz kladený na národ jako pokrevní společenství a z toho vyplývající velkoněmecké myšlenky. Obecně mělo hnutí svůj protějšek v organizacích skautského typu okolních národů, se kterými někdy spolupracovalo, jindy naopak soupeřilo. Studium těchto aspektů lze považovat za mezioborové, neboť se zde stýkají výzkumy historie politických procesů; sociologie volného času; dějiny pedagogiky, každodennosti, postavení dětí a mládeže ve společnosti a řady dalších.

Zatímco v české společnosti je tento jev překryt národnostním soubojem o politickou nadvládu v české kotlině, který vyvrcholil vznikem samostatné České republiky, a tudíž české historické bádání jej prakticky ignoruje, v německém prostředí je tzv. „hnutí mládeže“ (Jugendbewegung) jevem známým a odborně zpracovávaným.[19] Oproti německé literatuře existuje v české pouze několik odborných prací zabývajících se tímto tématem, i když se poslední dobou situace zlepšuje.

Literatura k tomuto tématu je v českém prostředí stále omezena na několik málo prací. Jsou to hlavně díla Tomáše Kaspera a Dany Kasperové, kteří se tématu německých mládežnických organizací a německé reformní pedagogice věnují již řadu let a vydali na toto téma několik publikací, z nichž lze například jmenovat *Německé mládežnické hnutí a spolky*

19 Gerhard Seewann: *Österreichische Jugendbewegung 1900–1938. Die Entstehung der Deutschen Jugendbewegung in Österreich-Ungarn 1900 bis 1914 und die Fortsetzung in ihrem katholischen Zweig „Bund Neuland“ von 1918 bis 1938*. Bd. 1.2 Frankfurt a. M. Verl. (1974) XXV., s. 429–1002.
Manfred Fux: *Geschichte der Österreichischen Pfadfinderbewegung. Von den Anfangen bis zum „Jamboree der Einfachheit“ (1912–1951)*. Dom-Verlag, Wien 1971, XXIV.
Gerhard Albricht – Hans Christ – Wolfram Hockel: *Deutsche Jugendbewegung im Südosten*. Ernst & Gieseking, Bielefeld 1969.
Hermann Giesecke: *Vom Wandervogel bis zur Hitlerjugend. Jugendarbeit zwischen Politik und Pädagogik*. Juventa-Verlag, München 1981.

mládeže v ČSR v letech 1918–1933 vydané v nakladatelství Academia v roce 2016.[20] Několik let předtím se podíleli na vydání sborníku obsahujícího řadu příspěvků na téma mládeže v Československu v letech 1918 až 1989, které byly předneseny na dnech Colegia Carolina v Bad Wiessee v roce 2013.[21] Přímo německému hnutí mládeže se věnuje disertační práce Tomáše Kaspera *Německé reformně pedagogické hnutí (hnutí mládeže a školská reforma) v Československu v letech 1918–1933"* z roku 2005[22] a studie Tomáše Jelínka *Německý skauting v Praze*, zveřejněná ve sborníku *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu* roku 2004[23], *Německé „hnutí mládeže" v Čechách* ve sborníku *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu* vydaném v roce 2008[24].

Tomáš Kasper pak toto téma rozvedl ještě v dalších pracích, z nichž dílo *Německé venkovské výchovné ústavy – analýza reformně pedagogického konceptu a* příklad Svobodné školní obce v Litoměřicích v meziválečné ČSR"[25] – je dalším shrnutím jeho dlouholetého bádání. Práce se zabývá především německým reformněpedagogickým hnutím, které bylo součástí společenských změn na konci 19. a počátku 20. století. „Hnutí mládeže" je rozebíráno jako součást tohoto procesu tam, kde jsou jasné souvislosti a kde osvětluje danou situaci. První část je věnována situaci v Německu. I když jsou zde především sledovány venkovské výchovné ústavy, věnuje se práce nejprve analýze tohoto reformního konceptu v Německu na přelomu století a v první třetině 20. století. Fenomén německých venkovských škol je zde zasazen do širších souvislostí a zejména do kontextu tzv. reformy života a širší společensko-kritické diskuse, která byla prodchnuta mnoha prvky jednotlivých větví reformního hnutí. Sjednocující byly slogany jako „zpět k přírodě, k přirozenosti", „pryč z města", které měly vyjadřovat odvrácení od hanebné a mechanické civilizace. Krize rodiny měla legitimizovat proces popírání a oprávně-

20 Tomáš Kasper – Dana Kasperová: *Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933*. Academia, Praha 2016.

21 Christiane Brenner – Karl Braun – Tomáš Kasper (ed.): *Jugend in der Tschechoslowakei. Konzepte und Lebenswelten (1918–1989) Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 7. bis 10. November 2013*. Vandenhoeck & Ruprecht, München 2016.

22 Tomáš Kasper: *Německé reformně pedagogické hnutí (hnutí mládeže a školská reforma) v Československu v letech 1918–1933*. Disertační práce FF UK 2005.

23 Tomáš Jelínek: Německý skauting v Praze, in: *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*. Karolinum, Praha 2004, s. 107–113.

24 Týž: Německé „hnutí mládeže" v Čechách, in: *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Karolinum, Praha 2008, s. 171–208.

25 Tomáš Kasper: *Německé venkovské výchovné ústavy – analýza reformně pedagogického konceptu a příklad Svobodné školní obce v Litoměřicích v meziválečné ČSR*. Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, Praha 2008.

nosti rodinné výchovy, která měla být nahrazena totální společenskou výchovou pod dohledem elitní skupiny vychovatelů-vůdců v prostředí internátních ústavů izolovaných od zkažené společnosti rodičů. Výchova „nového člověka" měla vést ke vzniku „nové společnosti". Základní myšlenku společensko-reformačního cíle následovala idealisticky pojatá koncepce jako následování nadosobního ducha a naplňování jeho velikosti. Participace na projektu rozvoje ducha se stala teleologickým základem výchovy v německých reformních ústavech. Jim se podařilo vytvořit uzavřený svět sycený pocitem výjimečnosti a představou, že právě tyto školy jsou spojeny s vyšším bytím, s celkem ducha a se skutečnou kulturou. Jen ony měly prosazovat „skutečné a nové hodnoty", které by byly vzdáleny modernímu civilizačnímu balastu, masovému konzumu a marxistickému nebezpečí.

Druhý díl práce rekonstruuje jediný sudetoněmecký reformní pokus zakládající se na idejích německých výchovných ústavů. Jedná se o litoměřickou svobodnou školní obec zakladatele Karla Metznera, který byl jednou z nejvýraznějších postav sudetoněmeckého reformněpedagogického hnutí a ideologem počátku hnutí Wandervogel v Čechách.

Pokud se nějaká práce zabývá touto problematikou, není to její hlavní téma. Otázky „hnutí mládeže" se objevují většinou v souvislosti s politickými dějinami zejména u studií zabývajícími se vztahy mezi Čechy a Němci do druhé světové války. Další oblastí, kde se toto téma objevuje a kde jsou alespoň zmiňovány mládežnické organizace prvé poloviny 20. století, jsou dějiny pedagogiky, případně dějiny tělesné výchovy.[26] V této souvislosti lze také zmínit diplomní a disertační práce, které však nejsou běžně dostupné. Většina těchto odborných studií se však stejně věnuje především českým organizacím.[27]

Další okruh prací pak pochází od nadšených amatérů, kteří jsou schopni shromáždit často značnou sumu informací. Avšak vzhledem k tomu, že jejich díla většinou postrádají poznámkový aparát a uvedení pramenů, lze tyto informace jen těžko ověřovat.[28]

---

26 Jiří Kössl – Jan Štumbauer – Marek Waic: *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Karolinum, Praha 2004.
Bohumil Steiniger: *Přehled dětských organizací v českých zemích (v 19. a 20. století). Příspěvek k historii dětského hnutí*. Mladá fronta, Praha 1975.
Miroslav Somr: *Dějiny školství a pedagogiky*. St. pedagogické nakladatelství, Praha 1987.
Josef Váňa: *Dějiny pedagogiky*. Slov. pedagogické nakl., Bratislava 1971.

27 J. Kňap: *Vznik českého skautingu a jeho vývoj do roku 1938*. Diplomová práce. FTVS UK, Praha 1993.
Jitka Zedníčková: *Federace československého skauta*. Diplomová práce. FTVS UK, Praha 1996.

28 Bruno Břečka: *Kronika čs. skautského hnutí do roku 1990*. Brněnská rada Junáka, Brno 1999.